

Fehér májú lányok, nagy orrú legények

Testiséggel összefüggő hiedelmi adatok a bácskai és bánsgái
magyar és szerb népi kultúrában

*160 éve született Margalits Ede
(1849–1940)*

1.

Valamikor az elmúlt század kilencvenes éveinek derekán hazalátogatunk szülőfalumba, Gombosra egyedül élő özvegy édesanyámhoz. Jómagam éppen második házasságomra készültem, velem volt leendő feleségem is. A beszélgetések során ráterelődött a szó egyik, akkor már megboldogult rokon nagynénire, akit anyám mindig „Tréza néném”-ként emlegetett, az én emlékeimben „Teréz néni”-ként maradt meg az alacsony termetű, mindig feketében járó apró öregasszony. Teréz néni, emlékeim szerint, „szentes asszony”-ként szerepelt a falu köztudatában; a helyi vallási élet jellegzetes alakja volt, aki minden misén jelen volt, egyik szervezője és előimádkozója volt a női vallásos társulatoknak. A falu mindenkori plébánosának jobbkeze volt, nélküle minden vallásos vagy egyházi ünnep, rendezvény, megnyilvánulás elképzelhetetlen volt. Bár helyi születésű volt, beszéde elütött a falu megszokott nyelvhasználatától, öltözködése is eltérő volt: ahogy a falu közössége tartotta: „urassan” beszélt, s ő is a „kivetkőzöttek” közé tartozott, vagyis a helyi (nép)viseletet a „parasztostól” eltérő, polgári jellegű viseletre váltotta. Tehát Teréz néni is „urassan” járt, természetesen korához illő, szinte kizárólag fekete színűben. Az 1980-as években végzett gombosi folklórgyűjtéseim egyik adatközlője volt¹, hisz még a 19. század utolsó évtizedében született, tehát jól emlékezett a gombosi népszokás- és hiedelemvilágra.

Teréz néni a falu felfogása szerint rendhagyó életutat tett meg. Mint anyám az említett látogatás során felidézte, Teréz néni négyszer ment férj-

¹ Lásd: JUNG 1978. 301. 3. számú adatközlő és JUNG 1990. 343. 23. számú adatközlő.

hez, mind a négy férjét eltemette, mivel mindegyik váratlan és érthetetlen módon, munkája közben járt szerencsétlenül és halt meg. A négyszer megözvegyült nagynéni ötödször már nem ment férjhez, évtizedeken át cselédként szolgált Zágrábban, „szógáni vót Zágrábban”, ahogy a faluban mondták; késő öregkorát nyugdíjasként élte magányosan, életét a vallásosság és az egyházi élet szervezése töltötte ki. Egyetlen házasságából született egy fia, aki családjával egy közeli mezővárosban élt, más nyelvi közegben.

Nem lehetetlen, hogy Teréz néni tragikus és rendhagyó életének felidézése anyám részéről nem volt véletlen, hiszen a falu köztudatában – úgy tűnt – az a magatartási norma volt irányadó, amelyet közmondás formájában magam is hallottam: „Ki milyen virágot szakajt magának, azt szagúgassa.” Ez a proverbium sugallta életbölcesség látszólag – de mint majd látni fogjuk: csak látszólag! – nem a beszélgetés tárgyát képező „Tréza néném” életútjára volt vonatkoztatható, hanem valószínűleg a jómagaméra. A rokon öregasszony életútjának megtárgyalása végén – mint derült égből villámcsapás! –, anyám még hozzátette az alábbiakat:

– Azt mondták Tréza nénémrű a faluban a népek, hogy biztosan fehér mája vót! De én nem tudom, hogy ez mit jelënt.

Mi ketten, a vendégek: mindketten néprajzkutatók, jelentősegteljesen egymásra néztünk, emlékezetem szerint el is mosolyodtunk. Ezt anyám – úgy tűnik – nem vette észre. Mi ketten természetesen tudtuk; ki tanulmányai során hallott a fehérmájúságról, ki szakirodalmi olvasmányai során találkozott vele. Magam az emberélet fordulóinak gombosi népszokásait tárgyaló monográfiám² anyagának gyűjtése során helyi adatközlőimtől soha nem hallottam emlegetni a fehérmájúság kérdését. Ebből arra kellett következtetnem, hogy ez a hiedelem Gombos hagyományvilágában, a gyűjtések idején, már ismeretlen volt. Sem anyám említett szavai előtt, sem utána senki gombosi szájából nem hallottam ezt a nyelvi fordulatot említeni. A megjelent könyv³ anyagában sem szerepel tehát a fehérmájúság említése. Anyám adata pedig csaknem két évtizeddel a könyv megjelenése után hangzott el. Az adatot azóta sem publikáltam; kettőnk emlékezete azonban – a magamé és a feleségemé – megőrizte napjainkig, s éppen most jött el az ideje, hogy a kérdés bizonyos komparatív adatainak vizsgálata során el is mondjam, illetve írásban is rögzítsem.

Egyébként semmi okom sincs kételkedni abban, hogy anyám nem tudta, mit jelent az, hogy Teréz néninek (a népek kaján gyanúja szerint) „fehér mája vót”. Ha ugyanis tudta volna, hogy a néphagyományban miféle képzetek kapcsolódnak a fehérmájúsághoz, nyilván meg sem említette volna, tekintettel Teréz néni életsorsának adataira, másrészt egy köztisztelőben

---

² JUNG 1978.

4 ³ Ugyanaz.

megöregedett négyszeres özvegyasszony kapcsán ilyesmit elmondani illetlenségnek számított volna. Amikor tehát az adatot anyámtól hallottam (1995–1996 táján) a hiedelem már nem élt a falu tradíciójában, mindössze a kiüresedett, tartalmát-jelentését veszített nyelvi fordulat bukkant fel anyám emlékezetében addigra már rég elhunyt nagynénje kapcsán.

Az anyám elmondta adat – elhangzása pillanatában – annyira váratlan és döbbenetes volt, hogy sem akkor, sem később, sem én, sem feleségem nem tartottuk illendőnek anyámnak elmondani, hogy „mit jelent”, vagyis hogy mit tud a fehér májú nőkről a néprajztudomány. Az adatot azonban emlékezetünk napjainkig fenntartotta. Nyilván kegyeleti okokból mi sem kívántuk befektetíteni Teréz néni emlékét.

Bár a népi szexualitás kérdésének kutatása napjainkban sem dicsekedhet túl nagy irodalommal a magyar néprajzkutatásban, bizonyos adatokkal azért rendelkezünk. A kérdés kutatástörténetét is megírták már.⁴ Magam ebben a pillanatban nem tudom megnevezni azt a forrást, ahol a fehér májú lányokról-asszonyokról először olvastam, de az említett beszélgetéskor már tudtam róla. E dolgozat írása előtt utánanéztam a kérdésnek, s ennek szerény eredményeit az alábbiakban közlöm.

Proverbiumként (szólásként) értelmezi a fordulatot O. Nagy Gábor: „*Fehér a mája (Fehér mája van) : (nő) nemileg kielégíthetetlen.*” Az adatot az összeállító népies fordulatként határozza meg.⁵ Ez a minősítés megfelel a proverbium előfordulásainak, kontextusának.

A Szegedi szótárban olvasható: „*fehérmájú fehérmájú mn. 'nimfomániás'*”. Tápén gyűjtött, néprajzi adatként jelzett példamondat: „*A fehérmájú fehércseléd hét embert elszaggat (= nemileg rokanntá tesz).*”⁶

Az Új Magyar Tájsszótár szerint: „*A fehérmájú mn. 1. fehér májú: érzéki, buja természetű 2. csodálatos képességű, varázserejű (ember).*”⁷

Ugyancsak proverbiumként értelmezi az O. Nagy Gáborhoz hasonló meghatározás szerint Vajda Mária is: „*Fejír mája van. Nemileg kielégíthetetlen nő.*”⁸

Némileg eltérő módon értelmezi a nyelvi fordulatot Magyary-Kossa Gyula: „*A dolog egészen világos: fehérmájú férfi vagy nő a. m. parázna, fajtalan, nymphomániás vagy satyr.*”⁹ Az idézett részlet egy lapalji jegyzetből való, ahol Magyary-Kossa a fehér májúnak tartott somlóvidéki boszorkányokról szóló adatokat kommentálja. (A közlés az Ethnographia 1928-as

⁴ Lásd: VAJDA 1982.

⁵ O. NAGY 1976. 460. No M213.

⁶ BÁLINT 1957. I. 412.

⁷ B. LŐRINCZY (főszerk.) 1988. 310.

⁸ VAJDA 1983. 41.

⁹ MAGYARY-KOSSA 1929. 217. 102. jegyzet.

évfolyamában jelent meg, s a közzétevő Relkovic Davorka, Magyar-Kossa szerint, nem érti, hogy a boszorkányok miért fehér májúak. Érdekes módon az orvostörténész Magyar-Kossa nem utal egyetlen más adatra vagy forrásra sem, amely a fehérmájúság kérdésére vonatkozna.) Érdekes továbbá az is, hogy az orvostörténész szerint fehér májúak lehetnek a nők mellett férfiak is, bár a kontextus, amelynek kapcsán a fentebb idézettek írta, nem hétköznapi emberekre (nőkre és férfiakra), hanem boszorkányokra vonatkozik. Ugyanerre látszik utalni az Új Magyar Tájszótárból fentebb idézett 2. meghatározás is. Érdemes idézni egy asszony vallomásából, amelyben a nyelvi fordulat és a jelentés szépen fedi egymást: „Megbecsült engem az uram, abba nem vót hiba. De én nem vótam olyan nagy vírú, olyan *fehér májú*, mint hallottam sok részi asszonytul, hogy szeret összebúni az urával, nem bánná, ha mindig *benne gelingélne* az ember.”¹⁰

A *fehérmájúság*, tehát a *nagyvérűség*, a *torkosvalagúság*, *sűrűvérűség*, vastagabb fogalmazásban: a *baszhatnékság*¹¹, jellemzője volt a népi felfogás szerint a lányok vagy asszonyok egy részének. Nincs róla tudomásom, hogy a kérdést áttekintő dolgozat formájában tárgyalta volna a nemiség adatait vizsgáló magyar néprajzi irodalom, az viszont elképzelhető, hogy szórványadatok számos helyen felbukkanhatnak, csak össze kellene gyűjteni őket. Arról sincs tudomásom, hogy a kérdésnek van-e összehasonlító irodalma. Illetve nem volt tudomásom mindaddig, míg a folyamatos olvasgatás során fel nem bukkantak. Az alábbiakban ezeket mutatom be e dolgozat olvasóinak.

A 19. századi dél-magyarországi (bácskai, bánági és szerémségi) daloskönyvek és az úgynevezett lírák (szerb szövegekről van szó!) olvasgatása a magyarul vagy magyarul is tudó olvasó számára sokszor váratlan felfedezésekkel, meglepetésekkel szolgál(hat)nak. A csak (szerb) anyanyelvén tudó (mai) olvasó számára olyan dimenziói sikkadnak el ugyanis ezeknek a szövegeknek, amelyek csak akkor nyílnak meg, ha az olvasó ismeri a kor többségi (tehát: magyar) nemzetének nyelvét, kultúráját és természetesen népi kultúráját, elsősorban folklóráját. Csak szótározással ezek a szövegek nem nyílnak meg, vagy legalábbis csak részben. (Ezt majd látni fogjuk a továbbiakban.) Természetesen szövegek százain kell átrágnia magát az olvasónak, hogy eljusson az ilyen, egybevető szempontok alapján is fontosnak tartható „népdalokhoz”¹², melyek a hosszú évszázados egymás mellett

¹⁰ VAJDA 1988. 91. A kiemelések tőlem.

¹¹ A jelzett szinonimák felsorolása: VAJDA 1988. 71.

¹² A folklórisztikai értelemben vett népdal nem minden esetben vonatkoztatható a 19. századi bácskai és bánági dalokra. Mint a kutatás megállapította, a kor kézíratos daloskönyveiben és úgynevezett líráiban igen heterogén verses anyag bukkan fel: a népszerű és szívesen énekelt daloktól kezdve a népnek szánt dalokon keresztül az igazi népdalokig. Lásd: KLEUT 1982.

élés folklór tanúinak tekinthetőek. Sok esetben a „lírák”, vagyis a számos helyről összeszedetett és nyomtatott formában közzétett daloskönyvek nem nyújtanak eligazítást a kérdéses szövegek hovatarozása vonatkozásában, ezért a kutatónak – ha szerencséje van – a kérdéses szövegek ősforrása, vagyis első közlése alapján adhat választ a területi hovatarozás vonatkozásában.

Először néhány lírában, utána azonosítható gyűjtőhöz köthető kiadványban bukkantak fel az alábbi „népdalok”:

Kajanje

*Što ću, što ću, rekla sam da oću,
A sad neću – već vidim, umreću!
Trune, vene srce u menika,
Sad počela džigerica bela;
Da je crna, do sad bi umrla,
Već je bela, pa sam nevesela.¹³*

¹³ BOŠKOVIĆ 1862. 19. No 42., megjelent továbbá: VELIKA SRPSKA LIRA 1893. 608. No 161. A szöveg – az első két sor elhagyásával – idézésre kerül a szerbhorvát nyelv turcizmusait tárgyaló szótárban is:

*Truhne, vene srce u menika,
sad počela džigerica b'jela.
Da je crna, dosad bih umrla,
već je b'jela pa sam nevesela.*

Idézi ŠKALJIĆ 1985. 240–241. Mint látható, az idézett rész nyelvi átférmáláson esett át, a bosnyák nyelvhasználathoz lett átigazítva. Škaljić egy Újvidéken elérhetetlen boszniai és hercegovinai szerelmi népdalokat (sevdalinke) tartalmazó kiadványból meríti (*Asikljiče – muslimanske sevdalinke iz Bosne i Hercegovine*, Sakupio Abdul-Hak, Sarajevo, 1914. 123.). A szövegrészlet a *bjela džigerica* (fehér máj) jelentésének értelmezéséhez szolgál népköltészeti példaként, de Škaljić sem tud mit kezdeni vele, s a többi szótárhoz hasonlóan tüdőként (pluća) adja meg a szintagma jelentését. Mivel ez a szöveg (a teljes változat) először 1862-ben jelent meg Újvidéken, utána 1893-ban Belgrádban, nagyon valószínű, hogy a „gyűjtő” Abdul-Hak ebből az újraközlésből vette át, s némi átalakítással a bosnyák szerelmi költészethez igazította. Ha ugyanis a bosnyák szerelmi költészetben járatos lett volna a fehér máj fogalma és a szerelmi epedéshez köthető jelentésköre, Škaljić nyilván egyéb példákat is idézett volna. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az idézett bácskai szerb „vendégszöveg” ugyanúgy jelentését veszítve került bele a bosnyák szerelmi költészetbe, mint azok a szövegek, melyeket a jelzett Abdul-Hak ugyancsak a szerb lírákból merített, s nyelvi csinosításon átbocsátva domesztikált.

Ennek a szövegnek formai tekintetben is hű, s tartalmi tekintetben is adekvát műfordítása így képzelhető el:

Bánkódás

*Mit tegyek, mit, mondtam, hogy akarok,
Most meg mégsem, lám, már belehalok!
Pusztul, hervad az én szegény szívem,
Most meg ez is, májam, a fehér is;
Feketedne, belehaltam volna,
De fehér az, ezért semmi kedvem.¹⁴*

(E szövegnek más értelmezése is lehetséges: Mit akarok, mit akarok, mondtam [nőnem!], hogy akarok, Most meg nem akarok/akarom, Már látom, meghalok! Rothad, aszik bennem a szívem, Most meg rákezdet a fehér májam, Ha fekete lenne, eddig már meghaltam volna, Mivel fehér, ezért nem vagyok jókedvű.) Ebben a szövegben (mint a következő kettőben is) a felbukkanó *džigerica bela*, magyarul: *fehér máj* szintagma érdekel, ezért az általam felkínált értelmezést a másik két szöveg (és magyar fordítása) után fejtem ki.

*Mislila sam moju diku kleti,
A kad sam se promislila sama:
Što da kunem, kad za njime trunem?
Trune, vene i srce u mene,
I do srca džigerica bela,
S leve strane, di mi ležu tajne.¹⁵*

E szöveg formai és tartalmi tekintetben is pontos műfordítása az alábbi lehetne:

*Elgondoltam [nőnem!] szeretőm átkozni,
Ámde mikor magam átgondoltam:*

¹⁴ A magyar változat saját fordítás.

¹⁵ T(ELEČKI) 1863. 30–31. No 110., megjelent továbbá: VELIKA SRPSKA LIRA 1893. 578–579. No 32. A Bánáti dalok gyűjtője saját nevét csak kezdőbetűkkel jelöli: P. T. Hogy e rövidítés mögött ki rejlik, azt nem tudjuk (más sem), de Miodrag Maticki úgy véli, hogy a rejtélyes gyűjtő valószínűleg Paja Telečki lehet, akiről ugyancsak nem lehet semmit tudni. (Lásd: MATICKI 1989. 132., előszőr: BOŠKOVIĆ 1987. Pogovor: II.)

*Mért átkozzam, hisz pusztulok érte?
Bomlik, hervad a szívem is bennem,
Szívem mellett májam, a fehér is,
Bal felemen, hol titkaim laknak.*¹⁶

Az engem ebben a pillanatban foglalkoztató harmadik szöveg így hangzik:

*Odkud tebi, Anka,
Suknja i dušanka?
Kupio mi laćman Aca
Iz Tomaševaca.*

*Odkud tebi, Lenka,
Od atlasa rekla?
Kupio mi laćman Aca,
Prodo konja vranca.*

*Odkud tebi, Lenka,
Džigerica bela?
Dodala mi Sida
Sinoć preko zida.*

*Odkud ti, Rakila,
Suknja od kašmira?
Kupio mi Ćira,
Čak iz Elemira.*¹⁷

---

¹⁶ A magyar változat saját fordítás.

¹⁷ T(ELEČKI) 1863. 35. No 125. A negyedik strófa magyar fordítása:

*Honnan van Rakila,
A te kázmérszoknyád?
Ćira vette nekem,
Egészen Elemérből.*

A Bánáti dalok közt még egy szöveg kapcsolódik tematikailag és formailag is a tárgyalt négy strófához:

*Draga dinje bira,
Števa isplaćiva.
Odkud tebi, Draga,
Suknja i dušanka?
Kupio mi arvat Števa,
Prod'o konja bela.*

T(ELEČKI) 1863. 11–12. No 34.

E szöveg kissé szabadabb fordítása, amely azonban tartalmi tekintetben hű az eredetihez, s mindössze a hely- és személynév-használat tekintetében veszi igénybe a nevek „lefordíthatóságát”, az alábbi módon képzelhető el: a Tomaševac bánsági helynév magyar változata, a Tamáslaka került így bele a magyar változatba, az Aco-Šaco névnek pedig a magyarul elképzelhető Saci változatát használtam fel. Az eredeti szöveg konkrét névhasználatát egyébként is az esetlegesség adja: olyan hely- és személynéveket alkalmaz, melyek rímelhetőek valamilyen módon, egyéb funkciójuk („poétikai funkció”) nincs, hisz e verses szöveg alapvető üzenete nem erre hegyeződik ki, mint majd a később következő elemzés bizonyítani igyekszik. Az alkalmazott fordítói lelemény és „szabadság” nem érinti a szöveg női és férfineveinek funkcióját.

*Anka, mondd, hol vetted
A szoknyád és blúzod?
A hadnagy vette, az a Saci,
Az a tamáslaki.*

*Lenka, mondd, hol vetted
Az atlaszréklidet?
Hadnagy Saci vette,
Lovát pénzzé tette.*

*Lenka, ugyan honnan vetted
A fehér májadat?
Szida odatette,
A falon át az este.*

Ez a fordítás nem tartalmazza a szöveg negyedik strófáját, az ugyanis, bár az eredetiben formailag és tartalmilag hasonlít az első háromhoz, nem tartozik oda. Ennek indoka a következő:

A népdal a párbeszéd formáját fogalmazza meg egy virtuális kérdező és két nő (valószínűleg leány) között. A kérdező is elképzelhetően nő (leány) lehet, mivel a szöveg szerint (a kérdező) pontosan tudja azoknak a női ruhadaraboknak nevét, amelyeket felsorol. A patriarchális paraszti társadalomban a férfiak életében és munkamegosztásában a női ruhadarabok számontartása nem elképzelhetetlen, de semmiképpen sem elsődleges; ezzel szemben a nagylányélet mindennapjainak része a „konkurens” lányok öltözködésének számontartása, hisz ki-ki ezáltal is előnyt kíván szerezni a maga számára a potenciális férjek megszerzéséért folyó kíméletlen harcban. A két első strófában egy-egy leány (Anka és Lenka) nevezi meg büszkén ugyanazt a férfit (legényt?), akitől szoknyáját és blúzát, illetve atlaszréklíjét

БАЧВАНСКЕ ПЕСМЕ.

Скупно и издао

Стеван Бошковић,

земљомер.

У **НОВОМ САДУ.**
ПЕЧАТЊА ИГЪАТА ФУКСА.
1862.

БАНАТСКЕ ПЕСМЕ.

СКУПНО П. Т.

У **НОВОМ САДУ.**
Епископска печатња.
1853.

ВЕЛИКА СРПСКА НАРОДНА

ЛИРА

ЗБИРКА С 822 ОДАБРАНЕ ПЕСМЕ

ИЗДАЛА

КЊИЖАРА ВЕЛИМ. ВАЛОЖИЋА

У БЕОГРАДУ

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

НАЈВЕЋУ ЛИРУ

ову украсисмо сликама припознатих песника
на дар и за спомен.

kapta. Azt a szöveg nem mondja ki, de mögöttes tartalomként oda tartozik, hogy a kérdező (ugyancsak lány?) az ajándékozó „nagylelkűségének” okát is firtatja, de azt nem közvetlen kérdéssel, hisz elvileg maga is potenciális ajándékváró, tehát egyben férj-, illetve férfikereső az eladó lányok tarka forgatagában. A választ a fel nem tett, de a szövegbe félreérthetetlenül belekódolt kérdésre természetesen tudja: az ajándékért a lányoknak valamit nyújtaniuk kellett mindkét esetben a hadnagy Sacinak. S hogy a két lány mivel nyerte meg magának a szoknyavadász katona ajándékozókédvét olyannyira, hogy még lovát is eladta, az a harmadik strófa, ugyancsak kódolt, jelentésének értelmezésével állapítható meg.

Itt jutottunk el e dolgozat egyik alapkérdéséhez, hogy a szerb népi kultúrában hogyan értelmezhető a *fehér máj*, tehát a *női fehérmájúság* nyelvi megfogalmazás. Mint fentebb már utaltam rá, a magyar népi kultúrában a fehérmájúság az érzéki, buja természetű lányok-asszonyok jellemzője. Ezt az idézett példák is bizonyítják. A kérdés az ebben a pillanatban vizsgált dél-magyarországi szerb népdal esetében az, hogy vajon a szerb népi kultúrában is ugyanazok a hiedelmek tartoznak-e a *džigerica bela* (fehér máj) jelentésköréhez?

Ha a népi szexualitás magyar adatainak ismerete nélkül, csak kétnyelvű magyar–szerb vagy szerb–magyar szótárak forgatásával kísérelnék meg a válaszadást az idézett szerb népdal harmadik strófájának kapcsán felvetődött kérdésre, félrevezető, hamis képet kapnánk. A *džigerica* (máj) szó török eredetű a szerb nyelvben. Két változatát sorolják fel a jobb szótárak: a *crna džigerica* változatot, melyet *jetraként* adatolnak, magyarul: *fekete máj*, melynek *máj* a jelentése. A *bela džigerica* (fehér máj), melynek jelentését *plućaként* (tüdő) adják meg. A *džigerica bela* (fehér máj) tüdőként való értelmezésével esetünkben nem lehet mit kezdeni, s az idézett szerb népdal(ok) megfelelő strófájába behelyettesítve sem jelent semmit, legfeljebb félrevezeti a szöveget értelmezni megkísérlő folkloristát.

Megoldás természetesen van. Ha abból indulunk ki, hogy a 19. századi dél-magyarországi (bácskai és bánági) szerb nyelvhasználatban és szókincsben tekintélyes számú magyar (és más) eredetű jövevényszóval kell számolni¹⁸, akkor sok minden értelmezhető és világossá válik. Így van ez a néphagyományból ismert fehérmájúsággal és fehér májjal, valamint a *bela džigerica*,

---

¹⁸ Elég olvasgatni az alábbi szótárakat: *Rečnik srpskih govora Vojvodine*, Sveska 1. Novi Sad, 2000., a mű megjelenése folyamatban van, 8. füzete 2008-ban jelent meg. Továbbá: *Gordana Jovanov: Rečnik Srba u Banatu*, Pančevo, 2005. Mindkét mű rengeteg hungarizmust tartalmaz, amit a szótárírók – feltehetően nyelvi ismeretek hiányában – általában nem jeleznek. Az okok vizsgálata nem ennek a dolgozatnak feladata.

džigerica bela kapcsán is.¹⁹ A bácskai és bánási szerb nyelvhasználatban (19. század) az idézett szerb népdalokban felbukkanó džigerica bela szintagma nyelvi tekintetben és néphiedelmi tekintetben is a magyar fehér máj tükörképe. Másként egyébként nem is értelmezhető, mert a szótárak által kínált adatok teljes értelmetlenséget okoznának a szövegek megfejtésében.

Visszatérve e kitérő után a vizsgálat tárgyát képező bánási szerb népdal harmadik strófájára, annak tartalmáról az alábbiakat lehet megállapítani: az első két strófában rejtőzködő kérdező voltaképpen maga adja meg a választ kódolt kérdésére. A szoknyavadász katona ajándékait fehér májú lányok érdemelték ki érzékiségükkel, bujaságukkal. Nem véletlenül kérdez rá éppen erre a szövegbe rejtett kérdező, hogy „hol vetted a fehér májadat”. A kapott választ az egyik kérdezett lány tréfásan természetesen úgy fogalmazza meg, mintha kapta volna a „falon keresztül” a szomszéd Szidától (szintén női név).

E három strófa együtt teljes egészet képez, a népköltészeti szerkesztésnek szinte mesterpéldája. A negyedik strófa már fölösleges ráadás, mely megbontja a jól megkomponált szerkezetet. Legfeljebb első strófaként lenne elképzelhető, mintegy a kapzsi, fehér májú lányok dicsekvő (s egyben önleplező) eseteinek példajaként a másik kettő mellett. (Nem lehetetlen, hogy a feljegyző keverte össze a strófákat, vagy pedig az énekestől hallotta a megzavart sorrendű változatot.) S ami ebben a pillanatban a legfontosabb: az egész harmadik strófa (és az egész népdal jelentése és értelmezhetősége) a džigerica bela, vagyis a fehér máj szintagma jelentésének dekódolásával válik lehetségessé. Ha a szótárak sugallta tüdőt (pluća) helyettesítjük be a džigerica bela (fehér máj) helyébe a harmadik strófában, az egész szöveg érthetlenné, értelmezhetlenné válna. Az természetesen egészen más kérdés, hogy a szerb nyelvterület balkáni részén a džigerica bela hogy lenne értelmezhető.²⁰ A szerb népköltészet olvasgatása során a bácskai és a

¹⁹ Az előző jegyzetben megnevezett szótárak közül a bánási szerbek szótára magát a máj jelentésű alapszót (džigerica vagy jetra) sem jelzi, a másik pedig, mivel cirill betűs, még nem jutott el a dž betűig, mert az az utolsó előtti betű a jelzett ábécében.

²⁰ Az a néhány mű, amely a testiség (szexualitás) megnyilvánulásait vizsgálja a szerb népköltészetben, a fehér máj és a fehér májúság kérdést meg sem említi, amiből arra kell ismételtelen következtetni, hogy ez a kérdéskör elő sem fordul sem a balkáni szerb nyelvhasználatban, sem pedig a balkáni szerb népi lírában és verses epikában. Az persze egészen más kérdés, hogy a bemutatott hatalmas illusztratív példaanyag mennyiben reprezentálja ilyen szempontból a szerb népköltészet egészét. Lásd ezzel kapcsolatban: KOSTIĆ 1933. és KOSTIĆ 1978. Az utóbbi az 1933-as kiadás tetemesen bővített második kiadása. Mićun Pavićević műve (PAVIĆEVIĆ 2007.) alapján véve obszcén vagy legalábbis sikamlós erotikus viccek és történetek gyűjteménye, s néhány szöveg kivételével semmi köze a folklórhoz.

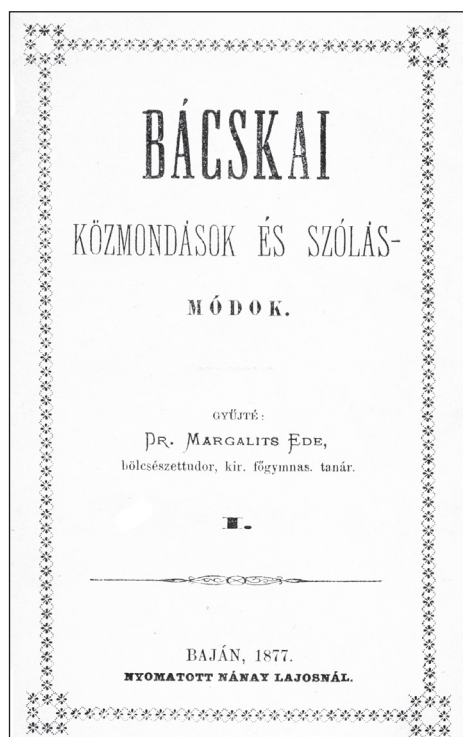
bánsági szerbség (19. századi) népköltészetén kívül magam sem bukkan-
tam olyan adatokra, amelyek a kérdéses szintagma kapcsán női fehérmáj-
júságra (vagyis nimfomániára) utalnának. Kétségtől eltekintve kell tehát
leszögezni, hogy a fehérmájúság, a fehér máj nemcsak nyelvi formájában,
hanem jelentése és értelmezhetősége vonatkozásában is pontosan megfelel
a magyar népi kultúrában ismert adatoknak. Ez a megállapítás az eddig
ismert adatok alapján nem a szerb népköltészet egészére, csupán annak 19.
századi, dél-magyarországi régiójára vonatkozik.

Egyébként a most tárgyalt népdal előtt idézett két másik szerb népdal
is csak a džigerica bela fentebb kifejtett folklórjelentésével értelmezhető –
különben mindkettő nonszensznek lenne tekinthető. Mindkettő ugyanis
a dalok „hősnőjének” szerelmi (értsd: szexuális) gyötördéséről, kínjairól
számol be a népköltészet sajátos eszközeivel, s másként nem is lenne ér-
telmezhető. A szótárak sugallta pluća (tüdő) behelyettesítése a džigerica
bela (fehér máj) szintagma helyébe nem hozna semmiféle folklorisztikai
megoldást. Nem tudom, ezeket a szövegeket a szerb népköltészet kutatói
miként közelítik meg, bár nem valószínű, hogy azt a két népdalgyűjte-
ményt, ahonnan merítettem őket, túl sokan forgatták volna. Persze az is
tény, hogy ezek szinte mindegyike – igaz, forrásmegjelölés nélkül – fel-
bukkan a nagy népszerűségnek örvendett „népi lírák” szövegrengetegé-
ben is. S az sem valószínű, hogy a kérdés kapcsán sokan elmerültek volna
a magyar néphagyomány etnoszexuális vonatkozásainak és irodalmának
komparatív vizsgálatában.

2.

Margalits Ede (1849–1940), a 19. század utolsó harmadának és a 20.
század legelejének sokoldalú magyar műfordítója, középiskolai, majd egye-
temi tanára, parömiológusa, szlavistája, latinistája, iskolaszervezője stb.,
Zágrábban született, s az általános iskola első éveit szülővárosában végezte
horvát és német nyelven. Tízéves korában apja Magyarországra küldte,
Bajára, fivéréhez, aki akkor az ottani általános iskola igazgatója és tanítója
volt. Margalits gyakorlatilag itt tanult meg magyarul, innentől kezdve ne-
velése és iskoláztatása a nagybácsira hárult. A zágrábi gyerek jó tanulónak
és szorgalmasnak bizonyult, s már igen korán, óraadással és osztálytársai
tanításával, hozzá tudott járulni létfenntartásának anyagi költségeihez.
Későbbi változatos tanulmányai és egyetemi stúdiumai során, Béctől Pá-
rizsig kitűnő képzésben részesült, s így vált korának egyik legképzettebb
szlavistájává és filológusává.

Kezdetben úgy látszott, hogy egyházi karrier vár Margalitsra, de ő
14 kilépett a jezsuita rendből, s miután abbahagyta párizsi filológiai tanul-

mányait, végül is 1870-ben a bajai Tanítóképezde tanára lett, ahonnan néhány év múlva a szintén bajai gimnáziumba távozott ugyancsak tanárnak. Később a zombori Gimnázium tanári állását töltötte be, majd pesti középiskolai tanárkodás után kinevezték tanárnak a pesti egyetemen a horvát-szerb nyelv és irodalom tanszékére. Végül is 1915-ben vonult nyugdíjba, s onnantól kezdve Zomborban élt. Pátriárkai korban, 1940-ben hunyt el ugyanott. Munkában eltöltött változatos életének adatait maga diktálta le késő öregkorában, Zomborban, innen ismerhetjük meg e gazdag élet számos vonatkozását.²¹

Ebben a pillanatban és ezen a helyen bennünket Margalits pompázatosan gazdag életművének csupán egyik kis szelete érdekel, parömiológiai

²¹ Az önéletrajtot Đorđe Antić zombori gyógyszerész és történész kérésére Margalits magyarul diktálta le, a szöveget Antić fordította szerbre, s ez a fordítás maradt fenn a zombori Történelmi Levéltárban, ahonnan Margalits egykori tanítványa, Emil Palić adta ki jó negyedfél évtizeddel később (MARGALITS 1974). Időközben az önéletrajzi beszélgetés eredeti szövegének nyoma veszett, s ezért újabb három évtized elmúltával a Studia slavica közlése alapján adta ki újra a zombori Dometi folyóirat három folytatásban, megfelelő jegyzet kíséretében. (Lásd: MARGALITS 2001–2003.) Állítólag ez a szöveg kiadásra került Zomborban könyv formában is, de annak nem sikerült nyomára bukkanni.

munkásságának a mi világunk szempontjából is jelentős kezdeti szakasza. A horvátországi születésű, magyarul Baján megtanuló fiatalember ugyanis párizsi egyetemi tanulmányaival szinte egy időben, 1877-ben adta ki Baján közmondásgyűjtő és -publikáló tevékenységének első zsen-géjét, a *Bácskai közmondások és szólásmódok*²² című füzetét. E füzet beígért második kötete nem jelent meg. Ezt követi majd csaknem húsz év múlva (1896-ban) a *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*²³ című reprezentatív gyűjteménye, mely a kor valószínűleg legfontosabb magyar proverbiumgyűjteménye. Margalits a későbbiekben is kiadott közmondásgyűjteményeket, de azok nem magyar vagy nem elsősorban magyar parömiológiai vonatkozásúak.

Hogy bácskai közmondás- és szólásanyagára, melyet bajai füzetkájában közzétett, hogyan tett szert, arról a kiadvány rövidke bevezetőjében nem nyilatkozik. Ezért a mai folklórkutató csak két dologra gondolhat: vagy tanítóképezdei és gimnáziumi tanítványai írták össze a maguk születési helyén ismert proverbiumokat, hisz tanítványai az akkori Bácskaság egész területéről verbuválódtak a két tekintélyes bajai tanintézetben, sőt valószínű, hogy Margalits felkérésére ki-ki az iskolai vakációk idején helyi gyűjtést is végzett. Itt meg kell említeni, hogy a 19. század végének Bácskasága földrajzilag nem azonos a mai szerbiai Bácskával; annál jóval nagyobb területre kell gondolni. A másik lehetőség pedig az, hogy a füzetkében közzétett proverbiumok egy részét legalábbis, maga Margalits jegyezte fel a maga diákkorának és házitanítóskodásának során a kor híres bácskai birtokosainak körében időzve. Önéletrajzában ugyanis külön fejezetben emlékezik vissza a kor bácskai nagybirtokosaira, a Pilaszánovitsokra, Vojnitsokra és Latinovitsokra, akiknek excentrikus szokásait és sajátos viselkedésmódját kedvvel ecseteli.²⁴ Nem lehetetlen, hogy ezeknek körében jegyzett fel jó néhány olyan szólást vagy közmondást, amelyek mai ismereteink fényében sikamlós tartalmúnak tekinthetők, s nem valószínű, hogy a kor karót nyelt és prüd szemléletmódja ilyesmiknek feljegyzését és főleg értelmezését a diákság számára lehetővé tette volna. Az egész életében óvatos és konfliktuskerülő Margalits ilyen szövegek lejegyzését nem is várta vagy várhatta el diákjaitól. Ennek ellenére azonban ilyen proverbium szép számban található a füzetkében.

Hogy a bácskai közmondások némelyike szinte bizonyosan nagybirtokosi körökből származik, arra szinte kétségbevonhatatlan bizonyítéknak vehető a következő példa: Margalits közli az alábbi helységsoroló jellegű köz-

---

²² MARGALITS 1877.

²³ MARGALITS (1896). A huszadik század utolsó évtizedében a mű több reprint (vagy annak nevezett) kiadásban is megjelent.

²⁴ MARGALITS 1974. 130–132.

mondást: *Akit Baján meg nem szólnak, Szabadkán le nem itatnak, Zomborban meg nem vernek, Újvidéken rosszra nem visznek, az elmebet az egész világon, sehol rajta ilyesmi meg nem esik.*²⁵ A délvidéki Lebach földbirtokosok kései utóda, Lebach Gyula a családja hagyományairól írt emlékező könyvében²⁶ ezt írja a „bácskai nábobokról”, vagyis a Vojnitsokról, Csernovitsokról, Fernbachokról, Dungyerszkiekről: „Közös jellemvonásuk alapján úgy jellemezték őket, hogy *akit Baján meg nem szólnak meg, Zomborban el nem raknak, Újvidéken meg nem szidnak, Szabadkán meg le nem isznak, az elmebet a világ végére is.*”²⁷ Mivel folklórról van szó, természetes, hogy a kései utód emlékezetében egy változat rögzült, amelyet ő nem is nevez közmondásnak már.

Nem lehetetlen, hogy ugyancsak a mulatozó kedvű, korhely „nábobok” körében hallhatta Margalits azt a szólást, amely így hangzik: *Maga iszik, mint a csonoplai tamburás.*²⁸ Ez a proverbium köszön aztán vissza egy bácskai falucsúfoló egyik strófájában, amelyet a Bácska című lap közölt 1895 farsangján: *Csonopolyán a tamburás csak egyedül iszik, Ó-sóvén a nagy bajuszt borotválni viszik.*²⁹ De ugyancsak ebből a nábobi körből származhat az alábbi szólás is: *Szépen iszik, mint a szabadkai ember.*³⁰ Margalits párját ritkítóan érdekes és számunkra fontos füzetkéje még egy falucsúfolót tartalmaz, ugyancsak közmondás formájában: *O Moravica, jaj Pacsér, átkozott Csantavér, kenyeretlen Bajsa.*³¹ E falucsúfoló változatainak a szóhagyományban is fel kell bukkannia errefelé (a mai délvidéki Bácskában), hisz Gombosról magam is emlékszem az alábbi rövidült változatára: *Ómoravica, Jajpacsér, kenyeretlen Csantavér.* De a proverbium, baráti adatközlés alapján, Topolyán is ismert volt.

---

²⁵ MARGALITS 1877. 10. E proverbiumhoz teszi hozzá Margalits csillag alatt: „E közmondást ép (sic!) oly találóan jellemzi Bács főbb városait, mint azon olasz közmondás, mely a két (sic!) főbünt Olaszhon hét főbb városában szállásolja el: a kevélység Genuában, a fős vénység Florenben, az irigység Rómában, a bujaság Velencében, a torkosság Milanóban, a harag Bolognában, a jóra valórestség (sic!) Nápolyban lakik.”

²⁶ LELBACH 2008. A könyvre Pastyik László hívta fel figyelmemet, amiért ezen a helyen is köszönet illeti.

²⁷ LELBACH 2008. 252. A helységcsúfolók kapcsán folytatott beszélgetéseink nyomán az adatot Pastyik László volt szíves számomra kikeresni.

²⁸ MARGALITS 1877. 30.

²⁹ Újraközli CSORBA 2006. 157. Csorba is észrevette, hogy az általa újraközölt falucsúfoló egyik strófájának paralelje Margalits egyik közmondáskötetében szerepel. Ő azonban MARGALITS (1896) alapján hivatkozik rá. CSORBA 2006. 162.

³⁰ MARGALITS 1877. 42. Ennek a proverbiumnak távoli rokonaként lehet számon tartania a Csorba Béla által újraközölt falucsúfolóban szereplő sorokat: *Noé apánk nedűjét / Szabadkán imádják.* CSORBA 2006. 158.

³¹ MARGALITS 1877. 38.

A füzet anyagának átolvasása után az alábbi, a népi szexualitással kapcsolatba hozható proverbiumok kerültek elő: *Az egér sem fut mindig egy lyukba*³²; *Kap rajta, mint a lányok a nagy orrú legényen*³³; *Kis bögre, hamar kifut*³⁴; *Kis ember nagy bottal jár*³⁵; *Könnyű Katót táncba vinni*³⁶; *Kutya van a kertben*³⁷; *Megkenték az alfélét ebhájjal*³⁸; *Mindent a farára akgat*³⁹; *Ne csupáld a másnak a szénáját*⁴⁰; *Nem jó öreg zsákba új búzát önteni*⁴¹; *Piros alma lesz ma vacsorám*.⁴² E proverbiumok változatait általában tárgyalja a

³² MARGALITS 1877. 14. Azonos szövegű párhuzama: ERDÉLYI 1869. 49. No 1305.; *Az ürge sem jár egy lyukba.*, valamint: *Az ürge is megunja mindig egy lyukba járni.* VAJDA 1983. 43. E két változathoz fűzött kommentár: „Megunja az ember a mindig ugyanazzal a nővel folytatott szexuális viszonyt, kell a változatosság.” (VAJDA 1983. ugyanott.)

³³ MARGALITS 1877. 26. Változatát nem ismerem. Konnotációjának elemzése ebben a dolgozatban.

³⁴ MARGALITS 1877. 28. A bögre, akárcsak a többi edény (csöbör, sajtár, korsó stb.) a vulvát jelenti a folklór szövegekben (népdalokban, proverbiumokban stb.). Lásd: *Ne kanalazz más bögréjébe.* Jelentését az egyébként óvatos O. Nagy Gábor így fogalmazza meg: „Ne akard elcsábítani más feleségét, kedvesét!” O. NAGY 1976. 103. No B1180.

³⁵ MARGALITS 1877. 28. Általánosan ismert. Az óvatos O. Nagy szerint „egyik” jelentése: „A kis termetű emberek gyakran élnek nemi életet élnek.” O. NAGY 1976. 102. No B1164.

³⁶ MARGALITS 1877. 29. Korai változata: *Könnyű Katót táncra.* ERDÉLYI 1869. 121. No 3384. Változatait felsorolja O Nagy Gábor: K465. Szólásszerű értelmezése: „Tudom, hogy kedvére van a dolog, ha színleg vonakodik is.” O. NAGY 1976. 340.

³⁷ MARGALITS 1877. 29. Egyik jelentése: „Szeretőd tart az asszony.” Változatok felsorolásával O. NAGY 1976. 402. No K2122. A kérdés kapcsán lásd még tanulmányomat: JUNG 2004.

³⁸ MARGALITS 1877. 32. Változatai: JUNG 2004. 174. Jelentéséről – ami egyértelműen coitus – ugyanott.

³⁹ MARGALITS 1877. 33. Margalits csillag alatti megjegyzése: „A cifrázkodó asszony.” (Ugyanott.) Ismerve azonban a női far alkalmazását a szexuális kommunikációban, jelentése ennél valószínűleg sokkal összetettebb. Például: *Ingaóra a farom, úgy jár, ahogy akarom.* (Lakodalmi kurjantás. Emlékeztető.); Valamint: *Úgy jár a fara, hogy száz jáger se tudna belelúni.* (VAJDA 1983. 38.) Lásd ennek kapcsán: VAJDA 1994.

⁴⁰ MARGALITS 1877. 34. Egy közeli változat: *Megbúzta a szénáját.* VAJDA 1983. 41. Értelmezése ugyanott: „A férfiak körében használt szólás értelme, nemileg közösül.”

⁴¹ MARGALITS 1877. 36. Változata: *Ó zsákba nem jó új búzát tölteni.* ERDÉLYI 1869. 254. No 7336. Általánosan ismert jelentése: nem jó a nagy korkülönbség a szerelmesek vagy házastársak között.

⁴² MARGALITS 1877. 39. E proverbium értelmezésével kapcsolatban: „Ugyanezek a metaforák a népdalokban is előfordulnak: *Az én kedves vacsorám / Csak egy vöröshagyma s Az én kedves vacsorám / Csak egy piros alma.* A kedves vacsorát sem kell szó szerint venni, mint említettem, az evésnek is megvan a maga erotikus jelentése. Az alma (minden piros gyümölcs a női genitálé) leszakítása, megevése a nemi aktust jelenti, s ez természetesen vonatkozik a vöröshagymára is.” BERNÁTH 1986. 16.

magyar népi szexualitásról szóló irodalom, némelyeknek változata megtalálható egyes proverbiumgyűjteményekben is. Ezekről a vonatkozásokról az egyes példákhoz fűzött jegyzetekben számolok be. A füzetben közölt proverbiumok némelyikéhez Margalits lapalji jegyzetet is fűz csillag alatt. Érdekes módon azonban a felsorolt – testiséggel kapcsolatba hozható – szövegek egyikéhez sem járul csillagos lapalji jegyzet, amiből vagy arra lehet következtetni, hogy Margalits nem ismerte a (felsorolt) proverbiumok etnoszexuális konnotációját, vagy pedig nagyon is ismerte, éppen ezért nem kommentálta őket, tekintettel a kor (1877-ben vagyunk!) álszent felfogására. A szövegek között előfordul a *Seggel kel fel*⁴³ szólás, valamint a *Kikopott, mint ebszar a hóból*⁴⁴ is, ezzel szemben a Gomboson is ismert szólást: *Fényes, mint a Salamon töke* változatot csupán *Fényes mint a Salamon...*⁴⁵ kipontozott formában közli. Igaz, a testiség népi felfogásával kapcsolatos proverbiumokban általában nem fordulnak elő közízlést sértő kifejezések, ezért elképzelhető, hogy átmentek a szűrőn, anélkül, hogy konnotációjukról nyilatkoznia kellett volna a közzétevőnek, amennyiben azt (feltehetően) ismerte.

E dolgozat témakörének megfelelően ebben a pillanatban bennünket a *Kaprajta, mint a lányok a nagyorrú legényen*⁴⁶ proverbium érdekel, amelyről és konnotációjáról Margalits csillaggal jelzett vagy más megjegyzés formájában nem tájékoztat. 1896-ban megjelent nagy proverbiumgyűjteményében⁴⁷ ezt a szólást nem vette fel, annak ellenére, hogy – megjegyzése szerint – a kötet a korábban megjelent gyűjtemények teljes anyagát tartalmazza. Ennek okát keresve arra kell gondolnunk, hogy más – korábbi – gyűjtemények ezt a bácskai szólást nem ismerik, vagy pedig arra, hogy Margalits feltehetően ismerte konnotációját, s éppen ezért nem közölte újra. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy az idézett szólással magam sem találkoztam más gyűjteményekben vagy egyéb proverbiumközlésekben. (Ez persze nem jelenti azt, hogy általam nem ismert más forrásokból a proverbium nem adatolható.)

Az természetesen nem állítható, hogy a férfiak nagy orra és fallosza nagyságának összefüggéseiről – napjainkban is ismeretes szóhagyomány alapján –, korábban ne hallottam volna. Nem ismertem azonban írott ada-

---

⁴³ MARGALITS 1877. 40.

⁴⁴ MARGALITS 1877. 28. Változata: *Kimaradt, mint kutyaszar a hóból*. VAJDA 1983. 40. Értelmezése: „Elesett valamitől, kimaradt valamiből. Főként a vénlányokat illették így.”

⁴⁵ MARGALITS 1877. 22.

⁴⁶ MARGALITS 1877. 26.

⁴⁷ MARGALITS (1896).

tot, ami ezt alátámasztotta volna. Nemrégiben azonban felbukkant egy dolgozat⁴⁸, amely éppen ezt tárgyalja, tehát alkalmam van arra, hogy a Margalits publikálta adatot (proverbiumot) a nevezett dolgozat adatainak fényében elemzés tárgyává tegyem.

Az említett dolgozat az első irodalmi példát a császárkori latin irodalomból meríti, Martialistól:

*Akkora épp farkad, mint orrod, Papilus, ekképp
megszímatolhatod őt, hogyha felállva mered.*⁴⁹

Másik példája a 14. századból való, Michael Scotus művéből:

*Orrot néz, s ki-ki látja, mily a priáposzi dárda,
s míg szemléli a lábát, sejtí a nő micsodáját.*⁵⁰

A második idézetben még egy testiséggel összefüggő hiedelem megfogalmazódik: a női szemérem nagyságának összefüggése a nő lábával. Ez a kérdés azonban ebben a pillanatban számunkra nem elsődleges, ezért ezzel ezen a helyen nem foglalkozom. Az idézett két sornak további változatai:

*Ajkairól látod, mily mély a lányka üregje,
orráról látod, hogy a férfi dorongja milyen nagy.*⁵¹

---

⁴⁸ MAGYAR 2008. A dolgozatra Gerold László hívta fel figyelmemet, amiért ezen a helyen is köszönet illeti.

⁴⁹ MAGYAR 2008. 1169.

⁵⁰ Ugyanott.

⁵¹ Ugyanott. Az orvostörténész Magyary-Kossa Gyula a reneszánsz kor erkölcséről értekezve külön kitér az olaszországi diák Janus Pannonius viselt dolgaira is. Közben természetesen szót ejt az egyik olasz kurva, Orsolya pinájáról éneklő epigrammáiról is (a megfelelő verszetnek azért csupán latin címét adva meg: De vulva Ursulae), majd megemlíti a másik rimával, Lúciával megesett kalandokat is, s közben ezt írja: „Ez a Lúcia különben igen megfontolt hölgy lehetett, mert nagy figyelemmel volt a férfiak orrának méreteire, azon középkori verszet utasítása szerint, mely azt mondja, hogy...” Ezután idézi ennek a magyarul bemutatott részletnek latin eredetijét, egész pontosan: változatát, amely abban tér el a Magyar László András adta eredetitől, hogy míg ebben a „férfi dorongjának” méreteiről van szó, vagyis „mentula viri”, a másikban a „hasta viri” kerül említésre, ami mindenképpen harciasabb szemléletet tükröz, hisz a férfi dárdáját, lándzsáját vagy lándzsanyelét jelentheti. Ami – tegyük hozzá – a férfiak oldaláról előkelőbben hangzik, mint a póriás dorong. MAGYARY-KOSSA 1929. 195–196.

Továbbá:

*Orrából kitalálad, mekkora farku barátod.
Jelzi a lánynak az ajka, hogy micsodája mifajta.*⁵²

Magyar László András a továbbiakban a magyar reneszánsz olasz iskolázottságú költőjétől, Janus Pannoniustól (a későbbi pécsi püspöktől) is idéz példát a fallosz méretei és az orr méretei összefüggéseinek hiedelméről. A kérdéses részt egy másik fordítás alapján idézem:

*Lúcia bárkinek orrát ránézésre beméri,
S ebből máris ítél, füttyköse mekkora nagy.
Mérnök-e, archívár tán Lúcia? Arra gyanakszom,
Ily szabatos tudomány iskolapadja az ágy.*⁵³

Utolsó komparatív példaként a Margalitstól vett proverbiumhoz ugyancsak Janus Pannoniustól idézek még egy példát – egy teljes verset –, melyet Magyar László András maga nem idéz:

*Lúcia, hogyha legény füttyent, mért nézed az orrát,
S méregeted, hogy az orr mennyire nagy s meredek?
Hímnél ezzel a mércével méred te a vesszőt,
Orr a te mértéked, tudjuk: a rőf, az arasz.
Hogyha az orr tetszik, tetszik tüstént vele más is,
Küldhet ajándékot, ámde az orr becsesebb.
Nincs szükség se kerítőnőre, se közvetítőre,
Téged az orr csábít, orrnak a csábereje.
Nem fekkhet le veled más, csak pompás túlökorru,
Lennék orrszarvú én bizony éppen ezért.
Lúcia, csalnak e jósjelek, egy próbád ha velem lesz,
Meglátod magad is, mennyire rossz e szabály.*⁵⁴

Mint az imént idézett Janus Pannonius-versek (fordításának) utolsó sorában látható, az ifjú költőnek fenntartásai voltak a két testrészt méreteinek és formájának összefüggéseivel kapcsolatban (nyilván nem volt „túlökorru”

⁵² MAGYAR 2008. 1170.

⁵³ A Magyar László András idézte változat fordítása: MAGYAR 2008. 1171. Az általam idézett fordítás: ÁCS–JANKOVICS–KŐSZEGHY (szerk.) 1998. 85. (Lúcia jóslatáról)

⁵⁴ ÁCS–JANKOVICS–KŐSZEGHY (szerk.) 1998. 85. (Ugyanarra a Lúciára)

– mondanák az elméletet ma is valló kaján férfiak), s az idézett tanulmányban is számos orvosi (anatómusi) szöveg idézésre kerül, mely a tárgyalt hiedelmet cáfolja. Úgy tűnik azonban, hogy a hölgyek körében masszívan tartotta magát: „Nápolyi Johanna (1326–1382) például állítólag kifejezetten nagy orrú férfiakat választott szeretőinek, amire valami hasonló hiedelem (vagy tapasztalat?) indíthatta.”⁵⁵A legendák szerint kifejezetten forróvérűnek tartott Mária Terézia császárnő kapcsán akár nem is kellene meglepődni azon, ha valahol írásos nyomai bukkannának fel annak, hogy a császárnő miért alkalmazott előszeretettel testőrei között jóképű (nagy orrú?) magyar huszártiszteket.⁵⁶

Fontos még Magyar László Andrásnak az a megállapítása is, amely az egyértelmű korábbi anatómusai cáfolatok ellenére a hiedelem kései újrafelbukkasáról tudósít: „Különös módon a XIX. század végén az elmélet új életre kelt az orvosi irodalomban, jelenléte pedig a modern néphitben is tagadhatatlan.”⁵⁷

Az idézett irodalmi példák alapján tehát kétségbevonhatatlan, hogy a hímtag dimenzióinak és az orr méreteinek összefüggéseiről kialakult hiedelem már igen korán írásos rögzítést nyert, arról azonban nem nyilatkozik a tárgyalt dolgozat szerzője, hogy a folklór szempontjából mire lehet gyanakodni: vajon a folklorizmus, avagy a folklorizálódás folyamatainak nyomait őrzik-e az idézett adatok? Ha ugyanis úgy tekintjük, hogy az ókori népi hiedelemvilágban már közismert „megfigyelést” vagy „tapasztalatot” foglaltak az ókori és a későbbi szerzők (a fordításokban is szépen csengő) hexameterekbe, akkor a folklorizmus mesterei példáival van dolgunk, beleértve Janus Pannonius idézett verseit is. Ha viszont úgy tekintjük, hogy az ókori és a középkori szerzők verseiben írásos rögzítést nyert megállapítások terjedtek el a népi hiedelemvilágban, mintegy az alászállott kultúrjavarok módján, akkor viszont a folklorizálódás esete forogna fenn. A magam elképzelése szerint föltehetően az írói folklorizmus emelte be a magasirodalomba a népi hiedelemvilágban ősidők óta járatos hiedelmet, hisz alig képzelhető el, hogy a hímtag és a nagy orr vélt összefüggéseiről például a Janus Pannonius által sokszor megénekelte Lúciák, Szilviák, Orsolyák, Ágnesek, Jusztinák stb. az ókori vagy középkori latin irodalomból merítették volna ismereteiket. Feltehetően így lehet ez az európai népek

⁵⁵ MAGYAR 2008. 1170.

⁵⁶ Tóth Béla, aki Mária Terézia császárnő erkölcséről értekezve természetesen mendemondának minősíti a gyanúsítgatásokat, de azért ezt írja: „Az a magyar nemzet, amely asszonykirályát negyven évig lovagias hódolattal vette körül, másrészt pornográf anekdoták sokaságát költötte a fejedelmi nőre és a csúf történetek közül nem egy ma is szájról szájra jár. Valószínű, hogy e trágárságok egykorúak . . .” TÓTH 1901. 110.

22 ⁵⁷ MAGYAR 2008. 1172.

hiedelemvilágában is, bár azok az adatok, melyeket Magyar László András idéz (illetve melyekre hivatkozik), meglehetősen szerények.⁵⁸

Vegyük most górcső alá a Margalits által bácskainak minősített proverbiumot, amely így hangzik: *Kap rajta, mint a lányok a nagy orrú legényen.*⁵⁹ E szóláshasonlat (melynek, mint említettem, nem ismerem változatait vagy párhuzamait) tehát azt a szituációt fogalmazza meg, amelyet a Magyar nyelv értelmező szótára az alábbi módon határoz meg: *valakinek kegyét, társaságát keresi(k)*. Továbbá: *tetszik, szívesen érintkeznek vele, keresik a társaságát.*

A kérdés tehát az, hogy miért keresik a társaságát, miért érintkeznek vele szívesen, miért tetszik a lányoknak a nagy orrú legény? Az okokat nyilván abban a hiedelemben kell keresni, amelyet a fentebb idézett költők csinos verslábakba foglaltak. Az idézett szótár megfogalmazása, hogy „szívesen érintkeznek vele” – persze – nyilvánvalóan nem a szexuális kommunikációra utal, hanem a nyelvi kommunikáció – akár kétértelműnek is vehető – megfogalmazása. Ha tudjuk, hogy a proverbiumot Margalits 1877-ben adta ki, s nyilván pár évvel korábban gyűjtötte vagy gyűjtötte, akkor arra kell gondolni, hogy a szóláshasonlat beleillik abba a megállapításba, amely szerint a 19. század végén a hímtag és az orr méreteinek összefüggéseiről szóló elmélet újraéledt, tehát ennek jegyében keletkezhetett folklórpéldánk is, mivel – mint említettem – sem a korábbi közmondásgyűjteményekben, sem a későbbiekben nem bukkant fel újra. Hogy a gyűjtött példa publikálásának idején Margalits az általam fentebb adott értelmezést ismerte-e, nem tudni, de kiváló latinistaként legalább az antik szerzőktől (és Janustól) tudhatott róla. Vagy pedig a hiedelem akkor is és korábban is közismert volt a magyar népi hiedelemvilágban, csupán én nem ismerem írásos rögzítését. Az sem elképzelhetetlen, hogy Margalits a proverbiumot a fentebb már emlegetett nábob körökben hallhatta.

S legvégül: nemcsak a fentebb említett középkori Nápolyi Johanna, valamint a Ferrarában Csezmiczei János, alias Janus Pannonius által hajkurászott Lúciák és a hozzá hasonló kised olasz rimák hittek abban, hogy a nagy orrú férfiak egyben nagy fallosszal is bírnak, hanem az idézett proverbiumba foglalt magyar nagylányok is, különösen valószínűleg elsősorban azok a fehér májú fajták, akikről ennek a dolgozatnak első részében szó volt.

---

⁵⁸ Desmond Morris művére hivatkozik: MORRIS 1990. 72–73. Az itt közölt adatok népszerűsítő művek szintjén elképzelhetőek, de folklorista szemmel nézve alig számottevőek.

⁵⁹ MARGALITS 1877. 26.

Irodalom

- ÁCS Pál–JANKOVICS József–KŐSZEGHY Péter (szerk.)
1998 *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I.* Humanizmus. Budapest
- BÁLINT Sándor
1957 *Szegedi szótár I–II.* Budapest
- BERNÁTH Béla
1986 *A szerelem titkos nyelvén.* Erotikus szólások és egyéb folklórszövegek magyarázata. Budapest
- BOŠKOVIĆ, Stevan (skupio)
1862 *Bačvanske pesme.* U Novom Sadu
1987 *Bačvanske pesme.* Fototipsko izdanje. Priredio i pogovor napisao Miodrag Maticki. Beograd
- CSORBA Béla
2006 Egy XIX. századi bácskai falucsúfoló tárgy történetéhez: In: *Csorba B.: Hol vette a király a várát?* Újvidék, 2006. 156–167.
- ERDÉLYI János
1869 *A nép költészete.* Népdalok, népmesék és közmondások. Pest
- JUNG Károly
1978 *Az emberélet fordulói.* Gombosi népszokások. Újvidék
1990 *Hiedelemmondák és hiedelmek.* Adatok Gombos népi hiedelemvilágához. Újvidék
2004 Hol is van az „eb hele”, avagy: döglött kutya-e a „holt eb”? In: *Jung K.: Elbeszélés és éneklés.* Újvidék, 2004. 170–178.
- KLEUT, Marija
1982 Rukopisne pesmarice u doba srpskog romantizma. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane 12.* 175–185.
- KOSTIĆ, Aleksandar
1933 *Seksualno u srpskoj narodnoj poeziji.* Beograd
1978 *Seksualno u našoj narodnoj poeziji.* Beograd–Zagreb
- LELBACH Gyula
2008 *Romba dönt világ.* Képek és történetek a Délvidék múltjából. Budapest
- B. LŐRINCZY Éva (főszerk.)
1988 *Új magyar tájszótár II.* Budapest
- MAGYAR László András
2008 Az orr és a hímtag. *Holmi 20*(2008) No 9. 1169–1174.
- MAGYARY-KOSSA Gyula
1929 *Magyar orvosi emlékek.* Értekezések a magyar orvostörténelem köréből I. Budapest

MARGALITS Ede

- 1877 *Bácskai közmondások és szólásmódok*. Baján
(1896) *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest
1974 Autobiografija prof. Edvarda Margalića. Uvod: E. Palić. *Studia slavica* 20(1974) Fasc. 1–2. 127–166.
2001–2003 Edo Margalić: Autobiografija. *Dometi* (Sombor) 28(2001) No 106–107. 94–110., 30(2003) No 112–113. 85–107., No 114–115. 67–85.

MATICKI, Miodrag

- 1989 Bačvanske pesme Stevana Boškovića. In: *Maticki, M.: Ponovnice*, Novi Sad, 1989. 132–135.

MORRIS, Desmond

- 1990 *Testközelenben*. Az emberi faj útikalauza. Budapest

O. NAGY Gábor

- 1976 *Magyar szólások és közmondások*. Ed 2. Budapest

PAVIĆEVIĆ, Mićun

- 2007 *Bestidna knjiga*. Narodne pikanterije iz Jugoslavije. Izabrao i priredio Dragan Lakićević. Beograd

ŠKALJIĆ, Abdulah

- 1985 *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Peto izdanje. Sarajevo

T(ELEČKI), P(aja)

- 1863 *Banatske pesme*. Novi Sad

TÓTH Béla

- 1901 *Mendemondák*. A világtörténet furcsaságai. 2. kiadás. Budapest

VAJDA Mária

- 1982 A parasztság szerelmi életének kutatása. *A Hajdu-Bihar megyei múzeumok közleményei* 39. (Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére) Debrecen. 677–687.
1983 Szólások, közmondások a szerelmi élet köréből. *Múzeumi Kurír* No 41. (V. kötet, 1. szám) 34–44.
1988 *Hol a világ közepe?* Parasztvallomások a szerelemről. Kecskemét
1994 A nem-verbális közlések egyik formájáról: a járásról. *Déri Múzeum Évkönyve 1992–1993*. (Debrecen, 1994) 345–359.

VELIKA SRPSKA LIRA

- 1893 *Velika srpska narodna lira*. Beograd (Reprint: Beograd, 1998)